

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 316.64

DOI: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol14-Year2023-137>

Васютинський Вадим Олександрович

доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник
відділу психології мас та спільнот,

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,

м. Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-9808-4550>

vadyvas55@gmail.com

ЗМІНА СТАВЛЕННЯ ДО ВЛАДИ ЯК НАСЛІДОК ВЗАЄМОДІЇ СОЦІАЛЬНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Актуальність. У надзвичайних умовах складові ідентичності спричиняють поважні, часом вирішальні ефекти, які даються взнаки в процесах суспільного самовизначення. Соціальну ідентичність слід трактувати як сукупність різних ідентичностей, що актуалізуються за певних умов, взаємодіють між собою та породжують специфічні ефекти, зокрема в ставленні до влади.

Мета дослідження – виявлення можливих змін у ставленні українців до влади як наслідку взаємодії їхніх ідентичностей.

Методологія. У лютому-березні 2023 р. в онлайнному режимі з використанням гугл-форми опитано 397 осіб. В основу питальника лягли визначені на попередньому етапі дослідження показники ставлення до влади та варіанти ідентичності. Оцінна шкала мала вигляд 5-бального семантичного диференціала. Відношення між кількісними показниками встановлювано на основі кореляційного, порівняльного та дисперсійного аналізу.

Результати. Респонденти найвище оцінили свою громадянську ідентичність, далі йшли місцева, професійна, європейська, східнослов'янська та релігійна ідентичності. Оцінка індикаторів ставлення до влади набула такого вигляду: ставлення до влади змінилося на краще – 3.64, позитивна оцінка дій державної влади – 3.6, позитивна оцінка дій місцевої влади – 3.23, більше довіри до офіційних джерел інформації – 3.66, невідчуження загрози переконанням і цінностям з боку української влади – 3.83. Кореляційний аналіз показав, що

показники прихильного ставлення до влади найбільш позитивно корелюють із громадянською ідентичністю респондентів, меншою мірою – з місцевою та професійною, натомість негативно корелюють із релігійною ідентичністю і не корелюють з ідентичностями європейською та східнослов'янською. Застосування двофакторного дисперсійного аналізу не виявило виразного домінування певних поєднань варіантів ідентичності у впливі на ставлення до влади. Водночас виявлено парадокс. За прямого віднесення показників ставлення до влади до різних варіантів ідентичності громадянська, місцева та професійна ідентичності виразно переважають релігійну за своєю впливовістю. Проте в разі взаємодії між ними висока релігійна ідентичність українців спрацьовує як чинник погіршення ставлень до влади тоді, коли інші ідентичності є слабкими. Натомість високий чи навіть середній рівень інших ідентичностей «нейтралізує» такий вплив ідентичності релігійної. Отже, взаємодія різних варіантів соціальної ідентичності справляє загалом помірний вплив на ставлення громадян до влади. Водночас серед носіїв граничних рівнів ідентичностей цей вплив виявляється більш вагомим. Результати дослідження дали підстави говорити про ефект екстремальної взаємодії ідентичностей.

Практична значущість дослідження полягає у виробленні методологічного підходу до виявлення ефектів взаємодії різних варіантів соціальної ідентичності; в уявленні соціально-психологічної ролі релігійної ідентичності як чинника ставлення до влади; у висвітленні проблемного конфесійного і світоглядного становища вірян Української православної церкви.

Перспективи досліджень можуть полягати в перевірці отриманих результатів на більш об'ємних і збалансованих вибірках; бажаним є чіткіше розрізнення впливу ідентичнісних, загальнополітичних і воєнних чинників; потребує уточнення психологічний зміст ефектів взаємодії різних ідентичностей.

Ключові слова: ставлення до влади; взаємодія ідентичностей; громадянська ідентичність; місцева ідентичність; релігійна ідентичність; професійна ідентичність.

Vadym O. Vasiutynskyi

Doctor of Psychological Sciences, Professor, Chief Researcher
of the Department of Psychology of Masses and Communities,
Institute for Social and Political Psychology, NAES of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-9808-4550>

vadymvas55@gmail.com

CHANGE OF ATTITUDES TOWARDS AUTHORITIES AS A CONSEQUENCE OF SOCIAL IDENTITIES INTERACTIONS

Relevance. In extraordinary conditions, the components of identity cause important, sometimes decisive effects, which are taking its toll in the processes of social self-determination. Social identity should be interpreted as a set of different

identities that are actualized under certain conditions, interact with each other and generate specific effects, in particular, in relation to the authorities.

The purpose of the study was to identify possible changes in the attitudes of Ukrainians to the authorities as a result of the interaction of their identities.

Methodology. In February-March 2023, 397 people were surveyed online using a Google form. The basis of the questionnaire was determined at the previous stage of the research. The evaluation scale had the form of a 5-point semantic differential. The relationship between quantitative indicators was established on the basis of correlation, comparative and variance analyses.

The results. Respondents rated their civic identity the highest, followed by local, professional, European, East Slavic, and religious ones. The assessment of the indicators of attitude towards the government took the following form: the attitude towards the government had changed for the better - 3.64, a positive assessment of the state authorities actions - 3.6, a positive assessment of the local authorities actions - 3.23, more trust in official sources of information - 3.66, no feeling of threat to beliefs and values from the Ukrainian authorities - 3.83. Correlation analysis showed that the indicators of a favorable attitudes towards the authorities were most positively correlated with the civic identity of the respondents, to a lesser extent – with the local and professional ones, instead, they were negatively correlated with religious identity and did not correlate with European and East Slavic ones. The application of two-factor variance analysis did not reveal a clear dominance of certain combinations of identity variants in influencing the attitudes to the authorities. At the same time, a paradox was revealed: in the case of direct attribution of indicators of attitude towards the authorities to different variants of identity, civic, local and professional ones in terms of their influence clearly outweighed religious one. However, in the case of interaction between them, the high religious identity of Ukrainians acted as a factor in the deterioration of attitudes towards the authorities, when others identities were weak. Instead, a high or even medium level of other identities "neutralized" such an influence of the religious identity. Therefore, the interaction of different variants of social identity generally had a moderate effect on the citizens' attitudes to the authorities. At the same time, among the bearers of marginal levels of identities, this influence was more significant.

Conclusions. The results of the study gave reason to talk about the effect of extreme interaction of identities.

The **practical significance** of the study lies: in the development of a methodological approach to identifying the effects of the interaction of different variants of social identity; in the expression of the social and psychological role of religious identity as a factor of attitudes towards the authorities; in highlighting the problematic confessional and worldview situation of believers of the Ukrainian Orthodox Church.

Prospects for research may consist in checking the obtained results on larger and more balanced samples; a clearer distinction of the impact of identity, general political and military factors is desirable; the psychological content of the different identities interactions effects needs clarification.

Keywords: attitudes to authorities; interaction of identities; civic identity; local identity; religious identity; professional identity.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Стан і напрями розвитку масової свідомості, а отже, і суспільства загалом найбільше залежать від змісту колективної ідентичності, що особливо яскраво проявляється під час соціально-політичних збурень – таких, як українські «майдани» та російсько-українська війна. Малопомітні в повсякденному дискурсі складові ідентичності в надзвичайних умовах спричиняють поважні, часом вирішальні ефекти, які, своєю чергою, даються взнаки в процесах суспільного самовизначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. Відповідні явища були предметом уже досить численних досліджень у політології, соціології, психології.

Т. Воропаєва розглядає формування спільної ідентичності громадян України як актуальне і стратегічно важливе завдання. Проте, зазначає вона, такі колективні ідентичності українців, як етнічна, регіональна та релігійна, не стають спільними для більшості громадян через поліетнічність, поліконфесійність та регіональну багатоманітність українського суспільства. Натомість такими можуть стати ідентичності громадянсько-політична, європейська континентальна та європейська цивілізаційна (Воропаєва, 2016).

На актуальності для України співвідношення етнічної і політичної ідентичності наголошує І. Іванов. Як складові соціальної ідентичності вони існують одночасно і паралельно, стабілізують одна одну, забезпечують створення системи цінностей, норм і правил поведінки в суспільстві (Іванов, 2012).

Істотними для України є територіяльні ідентичності. За даними Г. Коржова, у 1990-х роках місцева і регіональна ідентичності перевищували національну та глобальну. Загалом переважало поєднання локально-регіональної ідентичності з національною. Водночас структура територіяльних ідентичностей не була непорушною, зокрема відбувалося переміщення людей від глобального до локально-регіонального полюса (Коржов, 2010).

Локальну ідентичність, зазначає Я. Верменич, не завжди слід осмислювати як територіяльну, вона може бути синонімом окремого в різних формах його прояву – від деталей приватного життя до соціальних асоціацій і корпоративної психології. Проте територія, навіть як тло, визначає масштаб і специфіку життя в середовищі (Верменич, 2016, с. 55).

Вивчаючи психологію місця, польська дослідниця M. Lewicka виділила дві групи чинників прив'язаності до нього – риси власне місця і людей (друга група має виразну перевагу у своєму впливі). Вона окреслила дві форми прив'язаності до місця: традиційну, «закорінену» і активну, плинну, пізнавальну. Lewicka також зафіксувала набагато більшу регіональну диференціацію в Україні порівняно з Польщею (Lewicka, 2012, s. 309-311).

Група дослідників визначила процес муніципалізації в розвитку громад як посилення організаційної і правової автономії та ресурсного зміцнення територіяльною спільнотою базового рівня, що покликаний забезпечити національну ідентифікацію країн в умовах глобалізації та регіоналізації. Водночас у їхньому розумінні громада може означати й групу людей, яких об'єднує професія або соціально-економічне середовище. Ці групи є невеликими об'єднаннями людей, які не конче мають проживати в одному поселенні (Петрушенко та ін., 2013, с. 120, 221-222).

Особа може мати, пише P. Corfield, багато ідентичностей, які перетинаються. Їхнє значення по-різному оцінює як сама особа, так і її оточення. Вони є дуже складні і водночас дуже особисті. Деякі з них у певні моменти життя важливіші, ніж інші, одні можуть суперечити другим. Наприклад, почуття патріотичного опору, імовірно, сильно пробудиться, якщо своя країна зазнає неспровокованого нападу іноземної тиранії (Corfield, 2021).

Отже, соціальна ідентичність (українців, але не тільки їх) має складну структуру, найвиразніше прив'язана до певної території, а радше спільноти, що на ній проживає. Проте вона може відображати й належність до інших спільнот – не територіяльних, а світоглядних або життєдіяльнісних (напр., професійних). В основі формування таких «уявлених» спільнот (Андерсон, 2001) лежить не що інше, як формування спільної ідентичности, що має переважно стихійний характер, але може бути до певної міри керованим, особливо в умовах дедалі відчутнішої віртуалізації суспільства.

У наш час формування спільної ідентичности відбувається під потужним тиском ідеологій та медіапроектів, витонченої техніки маніпулювання суспільною свідомістю (Верменич, 2016, с. 354). Актори, наділені символічною владою, можуть звертатися до «ідентичности» як засобу групової мобілізації для досягнення політичних цілей. Така здатність є важливим ресурсом політики, за допомогою якого політика виробляє соціальне і конструє групи, створює таксономію соціального простору (Іванов, 2012). Може йтися про небезпеку ментально-світоглядної агресії в інформаційній війні, про загрози психологічного

впливу з метою деформації мотивації, ментальності, ідентичності, світогляду та поведінки особи і суспільства (Воропаєва, 2016).

Технологізація процесів формування ідентичності сприяє проведенню психологічних досліджень у цій сфері. Ці дослідження звичайно не задовольняють поширених ілюзій про можливості тривалого цілеспрямованого впливу на широкі верстви населення, але часом пропонують ефективні прийоми корекції або актуалізації тих чи тих складових ідентичності. Наприклад, поєднання множинної категоризації та людської ідентичності висвітлено як оптимальну умову та ефективну стратегію зменшення дегуманізації чорношкірих, гармонізації міжгрупових відносин (Albarellò, & Rubini, 2012); показано, що в сприйманні інтелекту інших осіб відповідна контекстна інформація, така як соціальна ідентичність і загроза від зовнішньої групи, змінює інтерпретацію фізичних ознак, які сигналізують про наявність інтелекту (Hackel, Looser, & Bavel van, 2014); досліджено вплив макроконтекстуальних передумов – інституційної дискримінації, макроекономічного розвитку та ідеологічних цінностей – на рівень соціального домінування (Fischer, Hanke, & Sibley, 2012).

Зміст останнього дослідження дає підстави перенести увагу на ставлення носіїв певної соціальної ідентичності до влади. L. Negura, N. Plante, & M. Lévesque зазначають, що в сучасних дослідженнях традиційне визначення влади як контролю протиставляють розумінню влади як здатності. Безперервність і трансформація владних відносин можливі лише через інтеріоризацію соціальних уявлень, які й легітимізують владу в суспільстві. Відповідно до аналітичної моделі соціальних уявлень D. Jodelet (2012), вони розглядають їх на трьох рівнях: на трансуб'єктному рівні соціальні уявлення виникають через культурні схеми і соціальні норми; на міжуб'єктному – становлять активну інтерпретаційну структуру і формують відносини влади в кожному конкретному комунікативному контексті; суб'єктний рівень стосується до інтеріоризації домінантних соціальних уявлень, які сприяють суб'єктивній легітимізації статусу індивідів у стосунках (Negura, Plante, & Lévesque, 2020). Звідси можна висувати, що владні стосунки складаються на міжуб'єктному рівні взаємодії, із якого поширюються «вниз» – на суб'єктний рівень, де стають частиною ідентичності індивідуальних учасників, і «вгору» – на рівень трансуб'єктний, де доповнюють і міняють культурні схеми та соціальні норми.

Описані характеристики соціальної ідентичності спонукають трактувати її радше як сукупність різних ідентичностей – більш і менш виражених та потенційно можливих, що, по-перше, актуалізуються за певних умов, а по-друге, впливають одна на одну, взаємодіють між собою

та породжують певні ефекти, зокрема в ставленні до влади. Питання про принципову множинність чи одиницність ідентичностей навряд чи буде коли-небудь розв'язано, проте взаємодія між окремими ідентичностями або складовими лише однієї наявної може і повинна ставати предметом психологічного дослідження.

Відтак метою статті є виявлення можливих змін у ставленні українців до влади як наслідку взаємодії їхніх ідентичностей.

Виклад основного матеріалу дослідження з його теоретичними засадами, описом методів і методик та повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. За результатами дослідження, проведеного у 2022 р., виявлено шість варіантів ідентичностей, що їх найчастіше згадували українські респонденти в наративах про життя в умовах війни: громадянська, місцева, релігійна, професійна, східнослов'янська, європейська.

Отримані на цьому етапі наративи (респонденти оцінювали різні сторони свого особистого життя через рік після початку повномасштабної російської воєнної агресії) згруповано за тематичними блоками, що лягли в основу питальника, застосованого на другому етапі дослідження в лютому-березні 2023 р. Опитування проходило в онлайн-режимі з використанням гугл-форми. До його проведення було залучено студентів-практикантів Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Вибірка респондентів налічувала 397 осіб, із яких 69% становили жінки. За віком виділилися такі групи: 18–29 років – 55,4%, 30–44 роки – 24,9%, 45–59 років – 16, 9%, 60 років і старші – 2,9%. Отже, у вибірці мав місце перебік за статтю (переважають жінки) і віком (переважає молодь). За місцем перебування під час війни отримано такий розподіл: перебувають там само, де раніше, 61%; внутрішньо переміщені особи – 29,2%; біженці за кордоном – 8,3%; учасники бойових дій – 1,5 %.

Запропоновані в анкеті індикатори мали вигляд семантичного диференціала. Оцінку своєї ідентичности респонденти робили за 5-бальною шкалою. Найвище оцінено громадянську ідентичність за ознакою (від 1 до 5 балів) «Для мене зовсім не важливо почуватися громадянином України – Для мене вкрай важливо почуватися громадянином України» (середній бал по всій вибірці – 4.36). Аналогічно оцінювано й решту варіантів ідентичности: почуватися мешканцем свого міста або села (3.59), представником своєї професійної спільноти (3.59), європейцем (3.52), представником східнослов'янської спільноти (2.73), представником релігійної спільноти (2.09).

Подібний вигляд мали індикатори ставлення до влади, які теж було визначено на попередньому етапі дослідження (для зручності

сприймання полярні вислови в статті наведено таким чином, щоб лівий вислів (1 бал) відображав негативне ставлення до влади, а правий (5 балів) – позитивне): «Моє ставлення до влади змінилося на гірше – Моє ставлення до влади змінилося на краще» (середній бал по всій вибірці – 3.64), «Я негативно оцінюю дії державної влади – Я позитивно оцінюю дії державної влади» (3.6), «Я негативно оцінюю дії місцевої влади – Я позитивно оцінюю дії місцевої влади» (3.23), «Я став (-ла) менше довіряти офіційним джерелам інформації – Я став (-ла) більше довіряти офіційним джерелам інформації» (3.66), «Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям із боку української влади – Я не відчуваю загрози моїм переконанням і цінностям із боку української влади» (3.83).

Кореляційний аналіз показав, що показники прихильного ставлення до влади найбільш позитивно корелюють із громадянською ідентичністю респондентів, дещо меншою мірою – із місцевою, далі – із професійною, натомість негативно корелюють із релігійною ідентичністю і не корелюють з ідентичностями європейською та східнослов'янською (табл. 1).

Таблиця 1

Значущі коефіцієнти кореляції між ставленням респондентів до влади і варіантами їхньої ідентичности

Показники ставлення до влади	Варіанти ідентичности			
	громадянська	місцева	професійна	релігійна
Ставлення до влади змінилося на краще	.29**	.12*	.17**	-.11*
Позитивна оцінка дій державної влади	.29**	.16**	–	–
Позитивна оцінка дій місцевої влади	.23**	.16**	.13**	-.11*
Більше довіри до офіційних джерел інформації	.28**	.19**	.11*	–
Невідчування загрози переконанням і цінностям із боку української влади	.31**	.16**	.21**	-.11*

Примітки: * – $p \leq .05$; ** – $p \leq .01$.

Отже, позитивне ставлення до влади за різними аспектами її сприймання найбільш виразно спирається на громадянську ідентичність. Щодо цього слід зауважити, що тривка громадянська ідентичність часто-

густо спонукає до критичної оцінки влади, проте в умовах воєнної агресії радше зумовлює гуртування навколо неї.

Схожу роль, очевидно, виконує й місцева влада, очікування щодо якої, проте, є менш категоричними і політизованими.

У носіїв професійної ідентичності теж переважає позитивне ставлення до влади в різних аспектах – за винятком власне державної влади (останнє, імовірно, через здатність давати більш неупереджену фахову оцінку її дій).

В осіб, які наголошують на своїй релігійній ідентичності, спостерігаємо помірно негативну оцінку влади, зокрема зосередження на загрозах, що йдуть від неї. Це можна частково пояснити тим, що в сучасних умовах така ідентичність, імовірно, сильніше заактуалізувалася серед прихильників московського патріархату в Україні, які вочевидь схильні критичніше оцінювати українську владу.

Ще дві ідентичності – європейська і східнослов'янська – не показали значущих зв'язків зі ставленням до влади.

Застосування двофакторного дисперсійного аналізу показало, що міжгрупові ефекти впливу на показники ставлення до влади значуще проявилися в окремих поєднаннях різних варіантів ідентичності за браку виразного домінування одного з них (табл. 2).

Таблиця 2

**Міжгрупові ефекти впливу ідентичностей
на показники ставлення до влади (за F-критерієм)**

Показники ставлення до влади	Пари ідентичностей				
	Громадянська і професійна	Громадянська і східнослов'янська	Професійна і місцева	Місцева та європейська	Місцева і східнослов'янська ^a
Ставлення до влади змінилося на краще	–	2.01*	2.33**	–	1.68*
Позитивна оцінка дій державної влади	1.69*	–	–	–	–
Позитивна оцінка дій місцевої влади	–	–	1.67*	–	–
Більше довіри до офіційних джерел інформації	–	–	–	2.11**	1.9*

Примітки: * – $p \leq .05$; ** – $p \leq .01$.

Як бачимо, найбільш чутливим до впливу взаємодії ідентичностей виявився загальний показник ставлення до влади.

Для увиразнення ефектів взаємодії ідентичностей між собою та їхнього впливу на ставлення до влади далі було здійснено 15 попарних порівнянь усіх шести варіантів ідентичності. На основі перетину 5-бальних оцінок у кожній парі ідентичностей виділено по дві контрастні групи: наприклад, одна з низькою (1-2 бали) релігійною і високою (4-5 балів) місцевою ідентичністю, а друга – з оберненим відношенням. Дані цих груп порівняно за критерієм Манна – Вітні.

Найбільше значущих відмінностей у ставленні до влади між контрастними групами зафіксовано в поєднанні ідентичностей релігійної і місцевої (за всіма п'ятьма індикаторами), релігійної і професійної та релігійної і громадянської (в обох випадках – за чотирма індикаторами; табл. 3). Кількість аналогічних показників у решті пар ідентичностей становила від нуля до двох, і далі цих випадків ми не аналізували.

Отже, маємо цікавий парадокс: у разі прямого віднесення показників ставлення до влади до різних варіантів ідентичності громадянська, місцева та професійна виразно переважають релігійну ідентичність за кількістю зв'язків, проте коли виділяємо ефекти взаємодій між ними, то релігійна постає як найбільш статистично пов'язана з такими ефектами. І в усіх значущих співвідношеннях релігійність посилює негативні оцінки влади.

Щоб з'ясувати психологічний зміст такого ефекту, ми провели порівняльний аналіз оцінки респондентами своєї релігійності з іншими соціально-психологічними показниками, що їх було зафіксовано під час опитування. Було висунуто гіпотезу, що виявлений феномен пов'язаний із належністю/прихильністю частини віруючих громадян до православної церкви московського патріархату. В умовах, що склалися на сьогодні, віряни цієї церкви можуть почуватися об'єктом політичного тиску, який справляє на них держава (незалежно від його причин і способів).

Оскільки в анкеті не було запитання про конфесійну належність, ми скористалися з чотирьох показників, які можуть опосередковано відображати постави прихильників московського патріархату щодо внутрішньоукраїнських політичних питань. Такими показниками були вислови «Я став (-ла) більше цінувати українську мову» (середній бал по всій вибірці – 4.19), «Я став (-ла) більше довіряти україномовним джерелам інформації» (3.27), «Я став (-ла) менше довіряти російськомовним джерелам інформації» (4.45), «Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям із боку росіян» (3.93; табл. 4).

Таблиця 3

Показники значущих відмінностей у ставленні до влади між контрастними групами за різними поєднаннями ідентичностей

Вислови – індикатори ставлення до влади	Контрастні групи за ідентичностями								
	Місцева (М) і релігійна (Р)			Професійна (П) і релігійна (Р)			Громадянська (Г) і релігійна (Р)		
	М > Р (n=149)	Р > М (n=18)	U-test	П > Р (n=145)	Р > П (n=12)	U-test	Г > Р (n=218)	Р > Г (n=10)	U-test
Ставлення до влади змінилося на краще	3.83	3	.01	3.9	3	.05	3.82	3.1	.05
Позитивна оцінка дій державної влади	3.73	3.22	.05	–	–	–	–	–	–
Позитивна оцінка дій місцевої влади	3.46	2.5	.01	3.39	2.58	.05	3.37	2.7	.05
Більше довіри до офіційних джерел інформації	3.87	2.89	.01	3.88	2.75	.05	3.78	2.3	.001
Невідчування загрози переконанням і цінностям із боку української влади	4.07	3.44	.05	4.03	3.25	.05	4	3.2	.05

Примітка: > – високий рівень ідентичності в лівій частині нерівності і низький – у правій.

Таблиця 4

Показники значущих відмінностей у проукраїнських/проросійських постановах між контрастними групами за різними поєднаннями ідентичностей

Постави	Контрастні групи								
	M > P	P > M	U-test	Π > P	P > Π	U-test	Γ > P	P > Γ	U-test
Цінування української мови	4.51	3.67	.001	4.31	3.42	.05	4.5	3.2	.001
Довіра до українськомовних джерел інформації	3.53	2.67	.01	3.31	2.42	.05	3.42	2.8	–
Недовіра до російськомовних джерел інформації	4.66	2.94	.001	4.68	2.83	.001	4.75	2.2	.001
Відчуття загрози переконанням і цінностям із боку росіян	4.03	3.39	.05	3.9	3.17	–	4.01	2.9	.05

Як бачимо, за більшістю показників позиції груп із переважанням релігійної ідентичності значуще відрізняються меншою схильністю до проукраїнських та більшою – до проросійських постав. Особливо яскраво це проявляється в ставленні до української мови та довірі/недовірі до російськомовних джерел інформації. Звідси випливає, що прихильність частини православних вірян до підпорядкування московському патріархату не лише спрямовує їх у бік проросійських постав, а й відвертає їх від громадянської, місцевої і навіть професійної ідентичності. Водночас тут ідеться про виразну меншість вірян Української православної церкви, яка після нібито проголошеного розриву з московським патріархатом опинилася в «завислому» становищі і з канонічного, і з політичного, і з психологічного погляду.

Проте важливою є й інша обставина, яка відображає власне взаємодійний аспект двох ідентичностей – поза впливом суто політичних складових. Для відповідної ілюстрації ми використали порівняння релігійної і професійної ідентичностей в аспекті довіри/недовіри до офіційних джерел інформації.

Поряд з уже описаними контрастними групами було виділено ще три групи з різними ідентичностями: низькою релігійною і низькою професійною, середньою релігійною і середньою професійною, високою релігійною і високою професійною. Оцінки довіри до офіційних джерел інформації наведено в таблиці 5.

Таблиця 5

Середні бали оцінки довіри до офіційних джерел інформації в групах із різним рівнем релігійної і професійної ідентичностей

Групи за поєднаннями ідентичностей				
Низька релігійна і низька професійна (n=41)	Низька релігійна і висока професійна (n=145)	Середня релігійна і середня професійна (n=32)	Висока релігійна і низька професійна (n=12)	Висока релігійна і висока професійна (n=33)
3.63*	3.88**	3.69*	2.75	3.64*

Примітка: рівень відмінностей між групою з високою релігійною і низькою професійною ідентичностями і кожною з решти груп: * – $p \leq .05$; ** – $p \leq .01$.

На додаток до вищеописаних відмінностей між контрастними групами з низькою релігійною і високою професійною та високою релігійною і низькою професійною ідентичностями слід зазначити, що значущі відмінності проявилися між групою з високою релігійною і низькою професійною ідентичностями і рештою груп. Висока релігійна ідентичність у поєднанні з низькою професійною знижує довіру до офіційних джерел інформації, але такого самого ефекту немає в інших поєднаннях цих двох ідентичностей.

Подібні відношення мають місце й щодо решти показників ставлення до влади.

Виходить, що висока релігійна ідентичність українців спрацьовує як чинник погіршення ставлень до влади тоді, коли інші важливі ідентичності є слабкими. Натомість високий чи навіть середній рівень інших ідентичностей «нейтралізує» вплив ідентичності релігійної, через що їхня взаємодія не спричиняє принципових змін у поставках респондентів щодо влади.

Отже, можемо зазначити, що взаємодія різних варіантів соціальної ідентичності справляє загалом помірний вплив на ставлення громадян до влади. Водночас коли фіксувати такий вплив серед носіїв граничних рівнів тих чи тих ідентичностей, то він виявляється більш вагомим, що дає підстави говорити про ефект екстремальної взаємодії ідентичностей.

Обмеження дослідження можна вбачати, по-перше, у складному поєднанні впливу не лише ідентифікаційних чинників, а й загального політичного контексту, що зумовлює як актуалізацію складових ідентичності, так і постави респондентів щодо влади; по-друге, релігійна ідентичність, нібито позаполітична, в умовах сучасної України є вкрай політизованою, а тому часто-густо реагує певними змінами на вплив відповідних чинників, що може породжувати ілюзію впливу самої релігійної ідентичності; по-третє, нез'ясованим залишається питання про вагомість ефектів взаємодії ідентичностей, що мають додатну або від'ємну кореляцію між собою; по-четверте, обстеженій вибірці притаманна істотна статеві і вікова диспропорція; по-п'яте, в окремих розглянутих випадках порівнювані групи респондентів надто сильно відрізнялися своїм обсягом.

Практична/соціальна значущість дослідження має щонайменше три важливі аспекти. Перший полягає у виробленні методологічного підходу до виявлення та оцінювання взаємодії різних варіантів соціальної ідентичності громадян та розкриття психологічного змісту ефектів такої взаємодії. По-друге, отримані результати увиразнюють соціально-психологічну роль релігійної ідентичності як чинника ставлення громадян до влади. По-третє, висвітлено одну з проблемних сфер канонічного, політичного та психологічного становища вірян Української православної церкви, які є частиною українського суспільства і перебувають у процесі складного конфесійного і світоглядного самовизначення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Досить виразними виявилися зв'язки окремих варіантів ідентичності респондентів із показниками ставлення до влади. Найбільш позитивно з ними корелюють громадянська, меншою мірою – місцева та професійна, натомість негативно – релігійна – і не корелюють – європейська та східнослов'янська.

Не простежено переконливого впливу певних поєднань варіантів ідентичності на ставлення до влади. Водночас виявлено парадокс. За прямого віднесення показників ставлення до влади до різних варіантів ідентичності громадянська, місцева та професійна ідентичності виразно переважають релігійну за своєю впливовістю. Проте в разі взаємодії між ними висока релігійна ідентичність українців спрацьовує як чинник погіршення ставлень до влади тоді, коли інші ідентичності є слабкими. Натомість високий чи навіть середній рівень інших ідентичностей «нейтралізує» такий вплив ідентичності релігійної.

Отже, взаємодія різних варіантів соціальної ідентичності справляє загалом помірний вплив на ставлення громадян до влади. Водночас серед

носіїв граничних рівнів ідентичностей цей вплив виявляється більш вагомим. Такий результат дослідження дав підстави говорити про ефект екстремальної взаємодії ідентичностей.

Перспективи досліджень можуть полягати в перевірці отриманих результатів на більш об'ємних і збалансованих вибіркових сукупностях. Бажаним є чіткіше розрізнення впливу ідентичнісних, загальнополітичних і воєнних чинників на постави респондентів щодо влади. Потребує уточнення психологічний зміст ефектів взаємодії різних ідентичностей.

Список використаних джерел

Андерсон, Б. (2001). *Уявлені спільноти*. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ: Критика.

Верменич, Я. В. (2016). *Конструювання української ідентичності: національні й регіональні проекти другої половини XIX – початку XX ст.* Відп. ред. В. А. Смолій. Київ: Інститут історії України.

Воропаєва, Т. (2016). Спільна ідентичність в контексті консолідації українства. *Українознавство*, 1 (18), 11–14.

Іванов, І. (2012). Теоретико-методологічний концепт взаємодії ідентичностей. *Політичний менеджмент*, 1–2, 18–27. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2012_1-2_5

Коржов, Г. О. (2010). Особливості територіальної ідентифікації населення сучасної України. *Український соціум*, 2 (33), 31–43. <https://doi.org/10.15407/socium2010>

Петрушенко, Ю. М. (Ред.) (2013). *Місцевий розвиток за участі громади*. Монографія у 2 т., т. 1. Суми: Університетська книга.

Albarello, F., Rubini, M. (2012). Reducing dehumanisation outcomes towards blacks: The role of multiple categorisation and of human identity. *European Journal of Social Psychology*, 42, 875–882. doi:[10.1002/ejsp.1902](https://doi.org/10.1002/ejsp.1902)

Corfield, P. (2021). Being Assessed as a Whole Person: A Critique of Identity Politics. *Academia Letters*, Article 101. <https://doi.org/10.20935/AL101>

Fischer, R., Hanke, K., Sibley, Ch. G. (2012). Cultural and Institutional Determinants of Social Dominance Orientation: A Cross-Cultural Meta-Analysis of 27 Societies. *Political Psychology*, 33, 4, 437–467. doi: [10.1111/j.1467-9221.2012.00884.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2012.00884.x)

Golec de Zavala, A., Cichocka, A., Eidelson, R., & Jayawickreme, N. (2009). Collective narcissism and its social consequences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97 (6), 1074–1096. doi: [10.1037/a0016904](https://doi.org/10.1037/a0016904)

Hackel, L. M., Looser, C. E., Van Bavel, J. J. (2014). Group membership alters the threshold for mind perception: The role of social identity, collective identification,

and intergroup threat. *Journal of Experimental Social Psychology*, 52, 15–23. doi: [10.1016/j.jesp.2013.12.001](https://doi.org/10.1016/j.jesp.2013.12.001)

Jodelet, D., & de Rosa, A. (Ed.). (2012). Interconnections between social representations and intervention. *Social representations in the 'social arena'* (pp. 77–88). London: Routledge.

Lewicka, M. (2012). *Psychologia miejsca*. Warszawa: Wyd-wo Naukowe SCHOLAR.

McFarland, S., Webb, M., & Brown, D. (2012). All humanity is my ingroup: A measure and studies of identification with all humanity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103 (5), 830–853. doi: [10.1037/a0028724](https://doi.org/10.1037/a0028724)

Negura, L., Plante, N., Lévesque, M. (2020). The role of social representations in the construction of power relations. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 50, 25–41. <https://doi.org/10.1111/jtsb.12213>

Vilar, R., Araujo, R. C. R., & Liu, J. H. (2020). Values, Social Dominance Orientation (SDO), and Pro-Environmental Beliefs: A 20-Nation Study. *PsyArXiv Preprints*. Retrieved from <https://psyarxiv.com/c45by/>

References

Albarello, F., Rubini, M. (2012). Reducing dehumanisation outcomes towards blacks: The role of multiple categorisation and of human identity. *European Journal of Social Psychology*, 42, 875–882. doi:[10.1002/ejsp.1902](https://doi.org/10.1002/ejsp.1902) (in English)

Anderson, B. (2001). *Uivleni spilnoty. Mirkuvannia shchodo pokhodzhennia i poshyrennia natsionalizmu [Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism]*. Kyiv: Krytyka. (in Ukrainian)

Corfield, P. (2021). Being Assessed as a Whole Person: A Critique of Identity Politics. *Academia Letters*, Article 101. <https://doi.org/10.20935/AL101> (in English)

Fischer, R., Hanke, K., & Sibley, Ch. G. (2012). Cultural and Institutional Determinants of Social Dominance Orientation: A Cross-Cultural Meta-Analysis of 27 Societies. *Political Psychology*, 33, 4, 437–467. doi: [10.1111/j.1467-9221.2012.00884.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2012.00884.x) (in English)

Golec de Zavala, A., Cichocka, A., Eidelson, R., & Jayawickreme, N. (2009). Collective narcissism and its social consequences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97 (6), 1074–1096. doi: [10.1037/a0016904](https://doi.org/10.1037/a0016904) (in English)

Hackel, L. M., Looser, C. E., & Bavel van, J. J. (2014). Group membership alters the threshold for mind perception: The role of social identity, collective identification, and intergroup threat. *Journal of Experimental Social Psychology*, 52, 15–23. doi:[10.1016/j.jesp.2013.12.001](https://doi.org/10.1016/j.jesp.2013.12.001) (in English)

Ivanov, I. (2012). Teoretyko-metodolohichniy kontsept vzaiemodii identychnosti [Theoretical and methodological concept of interaction of identities]. *Politychnyi menezhment*, 1–2, 18–27. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2012_1-2_5 (in Ukrainian)

Jodelet, D. & de Rosa, A. (Ed.) (2012). Interconnections between social representations and intervention. *Social representations in the 'social arena'* (pp. 77–88). London: Routledge. (in English)

Korzhov, H. O. (2010). *Osoblyvosti terytorialnoi identyfikatsii naseleння suchasnoi Ukrainy [Peculiarities of territorial identification of the population of modern Ukraine]. Ukrainskyi sotsium, 2 (33), 31–43. <https://doi.org/10.15407/socium2010>* (in Ukrainian)

Lewicka, M. (2012). *Psychologia miejsca*. Warszawa: Wyd-wo Naukowe SCHOLAR. (in Polish)

McFarland, S., Webb, M., & Brown, D. (2012). All humanity is my ingroup: A measure and studies of identification with all humanity. *Journal of Personality and Social Psychology, 103* (5), 830–853. doi: [10.1037/a0028724](https://doi.org/10.1037/a0028724) (in English)

Negura, L., Plante, N., Lévesque, M. (2020). The role of social representations in the construction of power relations. *Journal for the Theory of Social Behaviour, 50*, 25–41. <https://doi.org/10.1111/jtsb.12213> (in English)

Petrushenko, Yu. M. (Ed.) (2013). *Mistsevyi rozvytok za uchasti hromady [Local development with community participation]*. Monograph in 2 vol., vol. 1. Sumy: Universytetska knyha. (in Ukrainian)

Vermenych, Ya. V. (2016). *Konstruiuvannia ukrainskoi identychnosti: natsionalni i rehionalni proekty druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [Construction of Ukrainian identity: national and regional projects of the second half of the 19th and early 20th centuries]*. Responsible ed. V. A. Smolii. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy. (in Ukrainian)

Vilar, R., Araujo, R. C. R., & Liu, J. H. (2020). Values, Social Dominance Orientation (SDO), and Pro-Environmental Beliefs: A 20-Nation Study. *PsyArXiv Preprints*. Retrieved from <https://psyarxiv.com/c45by/> (in English)

Voropaieva, T. (2016). *Spilna identychnist v konteksti konsolidatsii ukrainstva [Common identity in the context of the consolidation of Ukrainianness]. Ukrainoznavstvo, 1 (18), 11–14.* (in Ukrainian)